

מן הספרות הערבית

מאת

מ. ר. כהן

א

אם בספרות העולמית יצירות הרוח האנושית הן ברובן בפרוזה, ורק מעט שבמעט נכתב בשירה, הרי היתה הספרות הערבית כולה שירה וחרוזים. במשך דורות הרבה הוסיפו המשוררים וחורזי-החרוזים עמרים עמרים של שירים ופואמות על אוצרות-הרוח של עמי ערב, ואף אשנב אחד לא נפתח ליצירה גדולה אמנותית בפרוזה, שתגלה לנו השקפת-עולם חדשה ותדון בשאלות-היום בעלות ערך מוסרי וחברתי. ואף מאמרים ממש לא היו מצויים בספרות הערבית כמעט כלל. כל דור הוסיף נדבכים משלו בבנין של היכל-השירה, ולא נתן את דעתו לפרוזה.

כך היה צביונה של הספרות הערבית עד לפני ארבעים שנה בערך, בשעה שהתחילו יוצאים בקהיר שני הירחונים "אלמוקטטף" בעריכתו של מוחמד רשיד בידה, ו"אלהילאל" בעריכתו של ג'ורג'י זידן. שני חכמים אלה היו במובן ידוע אבות הספרות הערבית החדשה. הם נתנו לה כיוון חדש, על-ידי מה שהקציעו מקום רחב בבמות הספרותיות שלהם למאמרים פובליציסטיים, שאם גם ברובם היו מחקרים היסטוריים על תרבותו של האישלם והתפתחותן של הלשון והשירה הערבית, הרי חלק חשוב מהם דן גם בשאלות חברותיות בעלות-אקטואליות. אולם גם שני עורכים חדשים אלה, שקמו לספרות הערבית, לא ידעו לפתח כשרונות של מספרים בין הסופרים, שנתלקטו סביבם, ולא נתנו דחיפה ליצירתה של ספרות יפה. אף ניצוץ אחד של מספר אמן בחסד-עליון לא נתגלה במשך דור שלם. בכל הכרכים העבים של "אל-מוקטטף" ו"אל-הילאל", שאוצרים בתוכם הרבה מן הטוב והמעולה, שיצרו אצילי-הרוח הערביים במשך יובל-שנים, יש למצוא ספור אחד קטן או שני ספורים לשנה, בבחינת "גפלים" ספרותיים, שמתוך השקפה אמנותית ערכם דל מאד. הבליטריסטיקה, שהיא היסוד לבנין הספרות של העמים המודרניים, שבתוכה משתקפים חיי-האדם לכל שכבותיו ומעמדיו, סבלות הפרט והכלל, לבטי-הנפש ומאוייה, נשארה בת-חורגת בספרות הערבית, כדבר טפל, שאינו ראוי לטפוח ולתשומת-לב. כיום הזה מודים בחלל הגדול הזה אלה

העומדים בראש הספרות הערבית, והם ששים ושמחים לקראת כל ספור של סופר בעל-שם, אף אם עצם הספור אינו פרי-הלולים. בראש כל ספור מוצא העורך לנחוך להקדיש "הקדמה". כשפרסמה הסופרת מי ספור בן ארבעה עמודים ב"אלהילאל" (חוברת אוקטובר, 1924) בשם "הדוד אבו חסן מקבל אורחים", הכתיר אותו העורך בהקדמה זו:

"החסרון הראשון הניכר בספרותנו בתקופה הנוכחית הוא – ציור תמונות מחיי השררות השונות של החברה שלנו וגילוי הרגשות והמושגים שלהן בצורה ספורית קולעת אל המטרה, כדרך יצירותיהם של גדולי-הסופרים באירוסה ואמריקה. אנו שמחים, שהסופרת מי פתחה עכשיו שער זה בספרותנו, והגישה לנו בצורת ספור קטן תמונה מחיי התום והפשטות של טפוס מצרי".
אותו עורך כותב הקדמה לספור בן שמונה עמודים בשם "אל שיך חסן" מאת הד"ר מחמד חוסיין היקל, שנתפרסם ב"אל-הילאל" בחוברת אפריל 1926: –

"אחת מן ההופעות המתגלות לעיניו של המסתכל במהלך הספרות הנוכחית אצלנו, היא – התהוות ספרות מצרית מיוחדת, שהיא שונה מן הספרות הערבית הקיימת, מפני שספרותנו הושתתה על יסודות של חיים עצמיים מיוחדים של תושבי ארץ זו. החיים במצרים נתנו כהכרח גון מיוחד לספרות המצרית לאחר התגברותה של התנועה הלאומית, שחדרה לכל שדרות האומה. כלל ידוע הוא, שכל התעוררות לאומית מביאה לידי התעוררות תרבותית והאחת יונקת מחברתה. בספור זה של המלומד הד"ר חוסיין היקל פק, שאנו מפרסמים היום, משתקפת התרבות המצרית המוצקת, זוהי בעצם אנאליזה נפשית ומחקר של האופי החברתי בצורה ספורית מצוינת. "אלהילאל" שמח לראות, שהספור רכש מדה כזו של התענינות מצד סופרינו וגדולי-המחשבה שלנו; והלא הספור הוא יסודה של הספרות המערבית החדשה ומשענתה הראשית".

באותה חוברת של אלהילאל נתפרסם עוד ספור בן ארבעה עמודים מאת סלמה מוסה בשם "איך נהפך בעל הרכוש לשכיר". וגם לו מקדיש העורך הקדמה בלשון זו:

"אנו מפרסמים עוד ספור יפה מאת הסופר, ההוגה-דעות והמלומד סלמה מוסה, ומעודדים את סופרינו ללכת בדרך זו, שהיא הקשר הטוב ביותר בינם ובין הקוראים".

ולא רק לפני חמש-שש שנים, כשהספור היה כמעט תופעה בלתי-מצויה בספרות הערבית, היתה המערכת נוהגת להכתיר בהקדמות כאלו את הספורים המועטים, שנתפרסמו ב"אלהילאל", אלא עד היום היא נוקטת במנהג זה. בחוברת

של אפריל, 1932, נתפרסם ספור בן שכעה עמודים בשם "הרוצח" מאת מהמוד
קמל אל מוחאמי, ובראשו גם-כן הקדמה מאת העורך: —
"אין בספור זה תסכוכת של מאורעות כדוגמת ספורים אחרים של סופר זה,
אבל יש בו מתקר נתוחי של נפש צייר צעיר בעיניויה הקשים ביותר. משום כך
ספור מסוג זה הוא חדש לגמרו בספרות הספורית שלנו."
אמנם, בזמן האחרון התחילו מופיעים רפעים לפעם ספורים קטנים
בספרות התקופית הערבית. אבל ברובם הם לקויים ופגומים מבחינה אמנותית,
והספור הטוב הראוי לשמו, שיש בו משום ביטוי גאמן של מסכת החיים והארתם,
הוא עד היום יקר-המציאות בספרות הערבית.

ב

ולפיכך כדאי לתת מושג לקורא העברי מפרי-הבכורים בענף זה של הספרות:
מן הרומאן של הסופר סעיד אל בוסתני¹ בשם "בת-הלום".

לספור הזה הזה כותב אל בוסתני הקדמה טפוסית ומאלפת הרבה:

"קודם שהתחלתי לכתוב את האות הראשונה של ספור זה, ידעתי נאמנה, שמכל
הבחינות לא יצא מתוקן בתכלית התיקון ולא ידמה לספוריהם של הסופרים
המערביים, מפני סבות אלו: לא קראתי מספוריהם של המערביים אלא מספר מועט,
ולא חדרתי את שכלי בכל מה שאצרו בספוריהם מן הרעיונות הנעלים. אין תמה,
איסוא, אם לא גליתי מהסבות מקוריות בספורי זה, כאשר אווחה נפשי. המקצוע
הספורי אצלנו עדיין הוא בהתוליו, בשעה שאצלם כבר הגיע למרום מדרגת-השלמות
ותכלית השכלול, וכל ההתחלות קשות".

וסופר זה מתאונן, שגם אוצר-המלים של הלשון הערבית עדיין לא
התפתח בשביל כתיבת רומאנים וספורים. "אמנם, יש מלים גבוהות ומליצות דקות,
אבל אלו לא תצלחנה למספר". ועל-כן הוא משתדל לכתוב בלשון מובנת לכל,
ומבחינה זו הגדיל לעשות במדה שלא עשו עשרים שנה אחריו הסופרים החדשים.
הוא היה הראשון, שלא רדף אחר ניבים רמים ולא בקש את הסגנון המליצי
והמסולסל.

ביצירתו זו אין שום תאור ותמונה מן הטבע ויפי-הנוף של שפת-הנילוס,
מקום שם מתרחשים כל המאורעות של הרומאן, ומן הצד האמנותי יש בה הרבה
מומים ומגרעות. אין הסופר עומד מן הצד ומשאיר לקורא את התפקיד לשפוט
בעצמו על המדות הטובות או הרעות של הנפשות הפועלות ברומאן מתוך העלילות
המסופרות בו, אלא הוא עצמו עומד ומכריז מי הצדיק ומי הרשע, מי ישר-דרך

⁽¹⁾ סופר זה מוצאו מסוריה, ישב זמן מרובה במצרים, כתב הרבה שירים, אחר כך חזר לסוריה,

ערך את העתון "ג'רידת אל לבנאן", ומת קודם המלחמה.

ומי רע מעללים. יש פרקים, שהסופר עצמו מודה בהם, שקצרה ידו מלתת תאור מלא ומקיף מן הרגשות המפעמים בלב גבוריו. בספרו על צד יקת החזרת מסאריז הוא אומר: "לא אוכל לתאר במלים את שמחתה כשראתה מעל ספון האניה את אלכסנדריה". וכשהוא חוזר לרבר עליה בסוף הספר הריהו פונה אל הקורא ואומר: "אל תחשוב, שאבד זכרה בספורנו. לא ולא! עוד יש לנו לספר עליה דברים חשובים, ועליכן אנו שבים עתה אליה". מחשש, שמא שכח הקורא בינתים מה שסופר עליה. הריהו חוזר על האפיזודה האחרונה של הפרקים הקודמים ואומר: "אם תזכור, הקורא, מה שכבר נכתב עליה". בסוף-הספור בא פסוק כעין הפטרה: "יסיר אלה את הרע מעבדיו וינחם בדרך הנכונה".

אולם, עם כל הליקויים שברומאן זה, יש לציין, שיש בו קצב ספורי ידוע. אלא שחסרונו העיקרי הוא — מה שאין בו מומנטים פסו'כולוגיים ותאורים נפשיים ומה שאין הסופר מצייר ומציג תמונות מן החיים ונותן לקורא להסתכל בשרטוטים ובקיום של התמונה ולהוציא בעצמו "מוסר-השכל". אלא הוא מספר את המאורעות וביחד עם זה הוא מעמיד את עצמו בתור סניגור וקטיגור של גבוריו, חורץ את משפטו עליהם ומבקש את הקורא להסכים לדעותיו, שהרי כל תכליתו היא חנוך-העם ושפור מעשיו ודעותיו:

"ידעתי, שאנו צריכים לשפר את מדותינו ולטהר את מעשינו יותר ממה שאנו זקוקים לכזור-שכלנו, כי אל האושר האמתי יגיע האדם דרך הלב ולא דרך המוח". מגמתו של הספור היא לתת ביטוי להצער של גבוריו, לתאר את סבלו וענותו של העבד הנאנק תחת ידיו של אדונו העריץ. את הכמיה של נפש-השפחה לחיי חירות ואהבה, אף-על-פי שהיא קנין-אדוניה ומנת חלקה וגורלה הוא כגורל שאר בעלי-היים, שאין צלם אלהים על פניהם והם חלק מן הרכוש של האדון. הרי גם העבד וגם השפחה של הערביים אינם אלא חלק מן המטלטלים של הבית. כחפצים דוממים הם, שאפשר להעבירם מיד ליד, לקלעם ממקום למקום, וכשהאדון כועס עליהם אפשר לו גם לכלותם ולהשמידם, כאדם המשבר כלי חרס בשעת כעסו. לרצות, לאהוב, לערוג ליצור חי בדמותו ובצלמו — זהו פשע לגבי העבד, ואחת דתו למות. זהו מה שמתאר לנו אלבוסתאני ברומאן שלו.

ואלבוסתאני מתאר לנו גם את סבלותיהם של הפועלים השכירים, שהם נאנקים תחת ידיהם של המשגיחים הממונים מצד בעלי-האחוזות. אלה עושקים את העובדים ורודים בהם כאות-נפשם, וכל הממרה את פיהם סופג מלקות עד זוב דם. לבו של הסופר מתחמץ לראות, שהמשגיחים אוכלים את פרי עמלו של הפלח העובד. והוא נותן תאור נאמן מכל הנקלים והמרמות של בעל-האחווה, שמרחיב את גבולותיו על-ידי נישול שכניו הפלחים מאדמותיהם. האפנדי מכריח את הפלח למכור לו את אדמתו, שהוא ואבותיו מדור-דור חיים עליה ועובדים

אותה. הפלח מסכים לשים את חותמתו על שטר-המכר, שכן הוא יודע, שאם יסרב חייו תלויים לו מנגד.

אין הסופר מכסה גם על המדות המגונות של הפלחים, שהורגלו כל ימי-חייהם לשבט הנוגש ולהכנעה של עבדות. "אין אמונה ויושר בלבם. כולם מועלים". בערמות ובתחבולות הם גונבים מן היבול ומעלימים מעיני המשגיחים. שהרי יודעים הם, שלפי החוק אין רכוש זה שייך לאִפְנֵי העוֹשֵׂק. הזוהמה הגוסנית מכלה את הפלחים. את החלוק הארוך הצבוע אינם פושטים ואינם מכבסים עד שידבק לעורם. מחוסר נקיין נפוצה מאד ביניהם מחלת-העיניים, ואמונת-הבל שוררת ביניהם, שהרחיצה מוקת לעיניים. כולם שטופי זימה. אין לגבר כל רגש של בושה בפני האשה, ואף היא אינה יודעת בושת בפניו. מנהג מגונה נפרץ ביניהם והוא "להכניס באמצע-השמחה של החתונה את הכלה והחתן לחדר-המשכב, וכל הקהל מחכה בחוץ עד שיצא החתן למען דעת אם מצא בתולים לכלה".

אלבוסתני מתמרמר גם על אי-הטבעיות וההשחתה, שיש במנהג הנסוף במצרים להשיא ילדים בגיל קטן. הוא מספר, שראה בעיניו איך זוג של ילדים נשואים משחקים ברחוב. "הבעל" חוטף מ"אשתו" ממתקים. שהיו בידה, ובורח. והיא פורצת בכבי ורודפת אחריו.

וזה לעומת זה. כנגד העניות המגונת את הפלח מציג לפנינו הסופר את עזיז, הצעיר המצרי העשיר, אחד מגבורי-הרומאן, שהחנוך הנפסד עושה אותו ציגיניראט. בחור זה, שירש הון רב מאביו, "היה אמון על תפנוקים וחי בטוב ובנעימים. חונך וגודל בבית-הוריו על-ידי עבדים משוללי כל מדות טובות. שאינם מבדילים בין המועיל והמוזיק ואינם מבחינים בין הטוב והרע. כל מה ששאל מהם וכל אשר אוותה נפשו נמן לו. תאוותיו התגברו ותשוקותיו התרבו והיו התענוגים לאדיר חפצו. ומי שגודל על הרגל מזקין בו. כשגדל ויצא מרשות עבדיו-מחנכיו, התחבר אל נערים ממינו, בני עשירים ונכבדים דומים לו במדות והרגלים. בקיצור: עזיז בלה את כל תקופת הילדות והנעורים, בלא שנטעו בו כל רגש טוב ומדה נעלה. אכן מאין יבוא המאמץ — ונפשו לא ידעה כל דאגה ומצוקה. מגין טהרת הלב, — כשהוא שקוע כל ימיו בתאוות גופניות, ומאין לו הרוך והחמלה, — כשהכל אומרים לו, שהוא הכל ולו הכל?"

אולם עזיז אינו מסמל את הדור המצרי הצעיר כולו. הוא רק הטפוס של בן המעמד העליון והעשיר, שטוף-הזמה, הלהוט אחר המותרות והמסתאב בעצלותו ובבטלתו. את הצעיר המצרי הטוב והנאור מוצא הסופר בחוץ השדרה הבינונית, זה שקבל השכלה גבוהה ואינו נופל בדעותיו ובהשקפותיו על החיים מן האירופי. אלפרט, העורך-דין הצעיר, הוא קליל המעלות והמדות. הוא ישר ודייקן, מלומד ונואם מצוין, ולמרות מצבו החמרי הטוב הוא מתאהב בשפחה הצרפסית צדיקת ונושא אותה. אחותו חוששת, שמא ישפילו נשואים אלה את ערכו וכבודו בחברה.

אולם אלברט לועג לכבוד המדומה ולנמוסים התפלים, שהחברה כבולה אליהם. הוא מתמרמר על המחיצות, שהוקמו בין המעמדות והסוגים השונים, ומוכיח עד כמה יש מן ההשחתה וקלקול-המדות דוקה בתוך השכבה הגבוהה של החברה המכובדת, כביכול, בגלל עשרה וספר-היוחסין שלה.

ג

המאורעות של הרומאן מתרחשים בארמון אחד שעל גדות הנילוס. בעל-הארמון ב ה ראם הוא בעל נכסים הרבה ועבדים ושפחות. "אדם רודף אחר התענוגים והתאוות. כדרך הנכבדים המורחיים שלנו". בין השפחות, קנין-כספו של בהראם, היתה צ'רקסית אחת בת עשרים, ונאזיק שמה, יפה וחביבה, בעלת רגש ונמוס. גוף עדין ורוח סהורה, מלאך בצורת-אדם. נאזיק מצאה חן בעיני אדוניה, והוא כתב לה את ה-"כיתאב" (שטר שחרור) ולקח אותה לאשה. ואף כשנעשתה נאזיק גברת-הארמון דעתה לא זחה עליה, והיא נשארה טובת-לב ועונה, כקודם נשואיה. בתור אשה נאמנה לבעלה מחובתה היה לשבת בכל לילה ולהמתין לבהראם, שהיה יוצא מן הבית וחוזר עתים אחר חצות. אסור היה לה להרדם לפני בואו. היא היתה צריכה להיות צרה ועליונה, כדי שתוכל לשוחח עמו ולבדר את מחשבותיו. כשהיא מדברת אליו אסור לה לקראו בשמו, אלא, כדבר שפחה אל אדוניה, היא פונה אליו בכנוי של "סידיו".

ובארמון היתה עוד שפחה צ'רקסית, צדיקת, יפה וחסונה, חברתה וידידתה הנאמנה של נאזיק, ובין העבדים המרובים, היה אמין הצ'רקסי, רך בשנים, בלונדיני ויפה-תאר, רחמן וטוב-לב, ודומה היה מאד לנאזיק, כאילו מחומר אחד קורצו.

ועל-יד חדריי-ה-חרים" שבקומה העליונה, שמר עבד כושי, פירונו, שהיה נאמן ככלב לאדוניו, הוא היה מצווה לפקוח עין על הליכות הנשים ולשמור על כבוד הבית".

הספור מתחיל באחד מאותם המאורעות המסופרים לרוב בכל הרומאנים, שמחארים את בתי הפחות והביקים של מצרים. העבד פירונו נגש לילה אחד אל אדוניו ולוחש לו באזנו, שגבר זר מטפס על חומת-הארמון, וניכר, שכוונתו לחדור לתוך הגן, מיד נוטל בהראם את הרובה שלו, יורה באיש — ומפיל אותו ארצה מתבוסס בדמו.

מיראה, שלא ינדע הדבר למשטרה, פוקד בהראם על פירונו להשכיב את הפצוע באחת העליות הסמוכות לחדריי-ה-חרים", במקום שעין זרה אינה חודרת, כדי להשליכו אל הנילוס באפלת-הלילה, כשחכלה רגל של עוברים ושבים מן הרחוב.

רציחות נעלמות כאלו, שנגמרות בהטלת הנרצחים לנילוס, שכיחות הרבה

במסתרי-הארמונות במצרים, בלא ששמך דבר יודע עליהן. אולם במקרה זה סָפְעו של האיש לא היה אנוש. הוא נשאר בחיים, והתחיל מתחנן אל אדוני-הבית, שישלחו אותו לנפשו. הוא נשבע, שלא בא במטרה לגנוב, אלא להסתכל בגן, כי גם לו בית גדול וקרקעות הרבה, וכל חפצו היה לראות. אם יוכל לסדר בביתו גן כדוגמת הגן שבארמון הזה הנודע לתהלה.

הפצוע היה צעיר לימים, יפה-תאר ולבוש-הדר. חזות פניו ונימוסיו העידו בו, שהוא ממשפחה נכבדה ורמת-יחש, ולא לגנוב נשא את נפשו. על-כן נאות בהראם לשלחו לחפשי לאחר ששכב ימים אחדים בביתו, עד שרפא לו.

ואז מתחלת פרשת היסורים של נאזיק. כשיצא בהראם מן הבית העיוה להציץ אל משכבו של הפצוע, התגנבה אל תוך הדרו, התקרבה אליו, מששה את דפקו. והתחילה מטפלת בו בחמלה רבה. הדבר נודע לבעלה על-ידי עבדיו, והוא קצף וזעף על "פריצות" זו. היא עשתה דבר יותר מסוכן: המליצה על הפצוע לפני בהראם, שישלח אותו לחפשי. השתדלות זו עוררה חשד בלב-הבעל, שיש לנאזיק יחסי-אהבה אל הזר. וחשד זה נתגבר כשנודע לו, לאחר חקירה מרובה, שהזר כבר חדר פעמים אחדות אל הגן באישון-לילה, ואחת מן הנשים של הארמון היתה יוצאת אליו ומשוחחת עמו.

כיצד יכול איש זר לחדור אל הארמון ולתנות אתבים עם נשי-ה"חריס"? אימתי והאיך יכול היה האיש להכיר אשה זו, שהוא עוגב עליה? האיך עלה בידו לבוא בראשונה עמה בדברים וליצור קשרים עמה? – את כל הפליאות הללו מבאר לנו הסופר כשהוא מרים את המסך מעל מסתרי-החיים שבארמון ומגולל לפנינו את כל המלחמה הפנימית הטראגית של הנפשות החבושות בו, שמשלמות לעתים במחיר-חייהן בעד כל נסיון לבוא מתוך עמק-הבכא שלהן בדברים עם מישהו מחוץ לכתלי-הארמון.

עזיו, הבחור המצרי הידוע לנו כבר, עובר פעם על-יד הארמון של בהראם. הוא מסתכל בקומה העליונה ורואה את השפחה הצ'רקסית, צדיקת היפה, שנשקפת מבעד החלון. יפיה לוקח את לבו. בחיוך על שפתיו הוא שם ידו לראשו לאות של אמירת-שלום. צדיקת אינה גרתעת לאחור. קומתו היפה של עזיו, לבושו ההדור ומראה-פניו צודים את לבה. אף היא מְרַכֶּנֶת את ראשה ובת-צחוק קלה מאירה את פניה. אין הסופר מאשים את צדיקת בקלות-דעת כשהיא מראה סבר פנים לאיש נכרי, שלא ידעה אותו מתמול-שלשום, שהרי הופעתו של עזיו מכנסת קרן-אור לתוך מעמקי עולמה הקודר והעכור. שנים הרבה של עמל, סבל ודכאון במבצר העבדות, שהיא כלואה בו ללא תוחלת ותקוה, הרגילו אותה לכל מיני חלומות וגעגועים, דמיונות והזיות. בדברים, שלא נָתַנו להתגשם במציאות המרה שלה. היא מאמנת בגואל מסתורי, שיופיע פתאום ויוציא אותה מעבדות לחירות;

ואמונה זו היא הגורמת לצדיקת לחרוג ממסגרת-חייה ולהסביר פנים לאיש הראשון, שנותן לה את חסד ואתבה מיום שהיתה לשפחה.

מאז התחיל עזיו לטייל יום-יום על-יד הארמון, וצדיקת היתה מתקרבת בזהירות אל האשנב כדי להציץ אליו. "חליפת-מבטים היתה לשון-אהבה ביניהם", וכדי ליצור קשרים עם צדיקת, משתמש עזיו בתחבולה הידועה בכל הרומאנים, שמתרחשים ונרקמים ב"חארים" של הארמונות.

הוא קורא לעזרתו את ה"דלאלה". זהו הטפוס הידוע, שהוא משחק תמיד את התפקיד של מְמַנֵּךְ ושליח בין "חולת-האהבה, אסירת-החארים" ובין אהובה שמחוץ לעולמה הסגור. ה"דלאלה" היא רוכלת מחזרת על הפתחים ומכרזת על סחורתה, כגון צעיפים וכל מיני בשמים ותמרוקים המיועדים לנשים. הגבר מכניס אותה ברצון אל "החארים", כדי שהנשים תקנינה אצלה את מבוקשן ולא תלכנה לקנות בשוק. עזיו מעניק לדלאלה מתנות ומוסר על ידה דברים לצדיקת. הוא קובע תכניות לפגישות ולראיונות ולאחר שמן הנמנע הוא לצדיקת לצאת מחוץ לארמון, מסכן עזיו את עצמו וחודר בלילות אל תוך הגן בשעות קבועות, והיא מתחמקת מן הבית ויורדת אל הגן להתרועע עם אהובה. הפגישות הללו הולכות ונשנות עד אותו הלילה, שעזיו נפצע ונתפס. אולם הגורל רצה, שהיא לא תוכל באותו ערב לרדת אל הגן; וכך נצלה ממות בטוח.

נאזיק לא ידעה כלום מכל מה שהתרחש בין ידידתה צדיקת ובין עזיו. היא עצמה לא הכירה את עזיו ולא ראתה אותו עד שנפצע והובא אל הארמון. מאז נצטוה פירוז לארוב ולרגל ביתר שאת את כל הנשים אשר ב"חארים", ובראש וראשונה את נאזיק. עבד זה, שהוא מנוסה בתפקיד של מעשי-רגול, הולך ללוות את עזיו כשהלה עוזב את הארמון ומספר לו, שהוא איש-סודה של גברתו נאזיק וש"היא הלה אותו מאד, התפעלה מיפיו ואדיבותו, אף גם הצטערה מאד על המקרה, שקרה לה". עזיו מאמין, שנאזיק שמה בפיה העבד את הדברים, כדי לגלות את אהבתה. לבו מתמלא גיל; ומיד שוכח "ההפכפך השובגד הזה את אהבתו לצדיקת". הוא מעניק מתנה לפירוז ומשדלו בדברים לשמש בתור שליח בינו ובין נאזיק.

פירוז חוזר אל הארמון ואומר לנאזיק, ש"היא עשתה רושם בל-ימחה על עזיו. כל לבו נתון מעתה לה. הוא נשבע, שלא ישכחנה לעולם, ומאושר יהיה אם יוכל פעם להפגש עמה ולגמול אותה על כל הטובה, שעשתה עמו". פירוז רואה, שהדברים גורמים קורת-רוח לנאזיק, והוא מוסר את תוצאות-הריגול שלו לאדוניו. עזיו נמנע מלהפגש עוד עם צדיקת, ועכשיו הוא חורש מזמות, כיצד להגיע אל נאזיק, וכשצדיקת רואה, שלב אהובה סר מעליה, היא עושה את הנסיון האחרון כדי למשוך אותו: היא מוסרת ביד הרוכלת מכתב אליו, שתוכו רצוף תלתל משערותיה. היא מתחננת אליו "לחטוף אותה ולברוח עמה, כי קצר כח-הסבל שלה בארמון,

שהיה לה כקבר". היא מזמנת אותו, שיבוא עוד פעם אליה בלילה אל הגן. קובעת את שעת-הפגישה, ובטוחה היא, שהוא לא יסרב. הדבר נודע לבהראם על-ידי המרגלים שלו; והוא שולח את פירוז למקום המיועד לפגישה, כדי לארוב לצדיקת ולרצחה נפש. אמין, שידע את המזמה, מתפלץ מצער וכאב. הוא רץ לחפש את צדיקת בת-ארצו, כדי להזהיר אותה על הסכנה הנשקפת לה—ולא יכול למצוא אותה. הוא חוזר לבהראם, נופל לרגליו ומשתדל להניאו ממעשה-הרצח, אך לשוא כל תחנוניו. בהראם גור, "שרק בדמיה של שפחה זו ירחץ את החרפה, שעטתה על ביחור".

בשעה הקבועה יורדת צדיקת אל הגן. היא מבחנת בתוך החשכה, שאיש יושב במקום המיועד, והיא בטוחה, שזהו עיזו אהובה. היא רצה אליו, מתרפקת עליו, מנשקת ומלפפת אותו, ופיה מדובב דברי חבה ואהבה. "עיזו, גדול סכלי מנשוא. מצוקות ותלאות לאין-קץ באוני בגלל אהבתך. נפשי כבר בקשה למות כשראיתי שלבך נהפך לאבן אלי. כלום אינך יודע, שאתה מקור-תקותי ומשכן-תפלתי זי".— אולם זה לא היה עיזו אהובה. במקומו ישב פירוז, וכשהיא שופכת את שיחה הוא תוקע לה פגיון בצדה. באותו רגע חולף רעיון במוחה, שידו של עיזו עשתה זאת מתוך רצון להפטור ממנה; היא נופלת ארצה מתכוססת בדמה, ושני עבדים "נאמנים" שמים אותה בשק ומשליכים אותה אל הגילוס.

ד

לכאורה הכל נגמר. ואולם הסופר הערבי אינו רוצה לשים קץ טראגי לצ'רקסית היפה. רגעים אחדים לאחר שהוטלה צדיקת אל היאור עוברת סירה, שבה מטיילים לאור-הירח אלברט, עורך-הדין הצעיר, עם אחותו ז'ולֵיפינה. הם מושים את צדיקת מן המים, וכשהם רואים, שיש בה עוד רוח-חיים, הם לוקחים אותה אל ביתם ומטפלים בה במסירות מרובה עד שהיא מבריא. לאחר שעלתה בידי המספר לתאר "נס גדול" כזה הוא מתפרץ בקריאה: "אכן ישתבח אללה, המחיה את העצמות היבשות, ששלח לנצרה זו, מוכת-הגורל, צעיר בעל נפש ורגש, כדי להצילה מן הכליון והאבדון".

בהראם גוזר על נאזיק, שלא תוסיף להעלות על שפתיה את זכרה של השפחה החרופה, ואומר, ששלח אותה אל אחותו לעיר אחרת, לעמוד לפניה ולשרתה. אולם במרוצת-הימים נודע לנאזיק, שבעלה רצה את רעייתה הטובה. ידיעה זו מדכאת את נפשה, ושנאתה לבעלה מתגברת בלבה. כשבהראם נעדר מן הבית, היא שולחת לקרוא את איש-סודה, אמין הצ'רקסי, ושופכת את מרי-שיחה בפניו. אינן חסרות גם אפיוזדות פיקאנטיות. פעם היה אמין בחדרה של נאזיק, והיא שמעה פתאום את צעדיו של בעלה ההולך ובא. אימת-מות נופלת על שניהם, שכן אילו מצא אותם בהראם יחד, היה הורגם מיד. נאזיק מחביאה, איפוא, את אמין תחת

הספה, וכל אותו לילה הוא שוכב בלא תנועה עד למחרתו בבקר, כשבהראם יוצא מן הבית.

וכאן מסופר על ענויי-הנפש של אמין הטוב והרחמן. שכל רוז וכל סוד בארמון לא נעלמו ממנו, כי לאדוניו יש אמון מרובה בו. עוד כשהיה ילד נקנה על-ידי בהראם. שנטה לו חסד, הפלה אוהו לטובה משאר עבדיו, וכשגדל מסר בידו את כל משק-הבית. אמין היה מסור לנאזיק בכל לבו ומוכן היה לבוא באש ובמים בעדה. ואף היא היתה קשורה אליו בכל נפשה. כאחות אל אחיה. -בכל פעם. שאראה את פניך". היתה אומרת לו, "לבי הולם בקרבי, כי אזכרה את אחי הצעיר הדומה אליך מאד". לבו של אמין היה מיצר, כשהיה שומע מפיה את כל הסבל והעינויים, שבעלה גורם לה מאז אירע המאורע עם עזיו, שעורר בלבו חשד, שגם לה יש קשרים עם אחרים. אמין התאמץ להוכיח לבהראם, שנאזיק נקיה וחפה מפשע, ובוה הוא מעורר את חמתו עד להשחית, שהרי על-פי הנמוס והמסורת אסור לעבד להתערב בענינים שבין אדוניו לאשתו.

לבסוף נודע לבהראם ממרגליו, שאמין מבקר לפעמים בחדרה של נאזיק. אז התחיל מתעלל ומתעמר בה ביתר אכזריות. את העבד הצירקטי הוא מרחיק מן הארמון וגוזר עליו ללכת לאחת מאחוזותיו, כדי להשגיח על עבודתם של הפלחים השכירים. בינתיים זמם עזיו, ששכח את צדיקת, לכבוש את לבה של נאזיק והשתמש בכל מיני אמצעים כדי להבאיש את ריחה בעיני בעלה ולעורר את חמתו עליה, בתקוה שעל-ידי כך יכביד עוד יותר את אכפו עליה. אז תקוף נפשה בו, וקל יהיה להטותה מן הדרך הישרה. לשם כך שולח עזיו מכתבים אנונימיים לבהראם ומשיא לו עצה לפקוח עין על הליכות-ביתו ולשמור על כבודו, שחולל על-ידי זנוני-החארים" שלו. בהראם זועף, והוא מציק ומענה את נאזיק עוד יותר. היא בוכה במסתרים וקצה בחייה. הרוכלת הזקנה, שליח-האהבה של החארים", עומדת לשירותו של עזיו ומודיעה לו מכל המתרחש בארמון. היא משתתפת, כביכול, בצערה של נאזיק. מנחמת אותה, ואגב לוחשת לה באוזן, שאיש אחד מרמי היחס והמעלה, שנודמן לו לראותה פעם כשהיתה יושבת על-יד החלון. הוקסם מיפיה, והיה נותן את נפשו תחת נפשה, אילו ידע את סבלה ומצוקתה. נאזיק מזדעזעת בפעם הראשונה לשמע הדברים ואינה רוצה לדעת את סטוריה של הרוכלת. אולם הרוכלת המנוסה בתפקיד של ריגול והסתה אינה נרתעת אחורנית. היא סרה אליה יום-יום ומספרת לה על אותו איש-התעלומה, שלבו הלך שבי אחריה ושהוא מוכן להקריב את חייו בעדה. רטט קל מתחיל להרעיד את לבה הנדכא של נאזיק. היא נמשכת אחר קתק דבריה הרכים של הרוכלת, ונפשה נכספת לראות את האיש המתענין בגורל חייה. וכשנסע פעם בהראם מביתו, מביאה הרוכלת את עזיו אל נאזיק, כשהוא מתחפש בשמלת אשה ופניו מכוסים בלוט, כדרך הנשים המוסלמיות. הוא נוטל על

ברכיו, מגלה לה את אהבתו, ואומר לה, שהוא נכון להצילה מידי בעלה העריץ, נאזיק נזכרת בעיזו כשהלה שכב פצוע על-יד החארים, ובתום לבה היא מאמנת לדבריו. היא נעתרת להפגש עמו לעתים ומתמסרת אליו בכל לבה, ובמרוצת-הזמן אף היא מציעה לפניו, כצדיקת, שיברח עמה לעיר אחרת, כדי להצילה מתגרת-ידו של בעלה האכזר. אולם עיזו דוחה אותה באמתלאות שונות. הוא בזבז את כל ההון הרב, שהנחיל לו אביו, ובקש לשאת לו לאשה את הבת היחידה של דודו העשיר, שלא אהב אותה, אבל קנה לרשת על ידה את עשרו של אביה הזקן. אז נוכחה נאזיק, שלבו של עיזו לא היה שלם עמה, והוא חינור אחריה רק בתקוה למלא את תאוותו השפלה, כמשפטו כל הימים עם נשים אחרות.

הסופר גומר את ספורו במאורעות דרמטיים, מעוררי זועה. נאזיק נמצאת עם עיזו מחוץ לעיר במרכבה סגורה כשהיא מבקשת אותו לברוח עמה לעיר אחרת ולהיות לה לסתר ולמחסה מבעלה. סרובו של עיזו מביא אותה לידי יאוש, ומרוכ כאב ויגון, היא מתעלפת ושוכבת בלא רוח-חיים. עיזו נבהל ומצוה לרכב לשוב מיד העירה ולעמוד על יד הבית הראשון, שיודמן להם בדרכם, כדי לבקש עזרה ראשונה. במקרה נכנסו לנוה-קיץ, מקום מגורו של אלברט העורך-דין עם צדיקת, שהתאהב בה ונשא אותה לאשה. מרוב כהלה אין עיזו מכיר את אהובתו הראשונה ומתחנן אליה, שתתן לו להכניס לשעה קלה את "אחותו" שהתעלפה, עד שתשוב רוחה אליה. אולם צדיקת הכירה אותו מיד, וכשראתה את נאזיק מוטלת בלא רוח חיים במרכבה, חשדה, שידו של עיזו בדבר. אז תזכור צדיקת את כל אשר עולל עיזו גם לה בבגידתו בה, ובסערת-רוחה נטלה את האקדח אשר לבעלה— והרגה את עיזו.

ואולם את המאורע הטראגי והמחריד ביותר מגולל לפנינו אלבוסטני בסוף-הרומאן. בהראם נופל למשכב במחלה אנושה ומת. אמין חוזר לארמון, ונאזיק שמחה למצוא שוב בקרבתה את בן-ארצה וידידה המסור. במרוצת-הזמן מגלה אמין לפניו, שהוא נושא את נפשו אליה, ובלעדיה אין לו חיים. נאזיק התחלחלה בשמעה זאת, שהרי היא היתה גדולה ממנו בשנים ואהבתה אליו היתה טהורה מכל דופי ורגש מיני. היא שדלה אותו בדברים לעקור רעיון זה מלבו. אולם הוא לא הרפה ממנה, עד שסוף-סוף הסכימה להנשא לו.

ואולם אחר ליל-הנשואים, כשקם אמין למחרתו והתחיל להתרחץ ולהחליף את בגדיו, חשכו עיניה של נאזיק, רק אז ראתה על גבו הערום צלקת גדולה, שזעזעה את נפשה עד היסוד. צלקת זו הוזכרה לה את הדבר היקר לה מכל יקר, את אחיה מחמד-לבה, שנגנב בקטנותו ועקבותיו לא נודעו. היא התחילה לחקור את אמין ולהתחקות על ימי-ילדותו, בלא לחשוף לפניו את החשד האיום, שלחץ את לבה כצבת. מן הפרטים המועטים, שנשתמרו עוד בזכרוננו של אמין, גגלתה לפני נאזיק

הזוועה בכל מוראיה ובלהותיה. הוא היה אחיה ... והיא, אחותו הגדולה, היתה
לו לאשה ...

מתוך צנצנת אחת של רעל גומרים נאזיק ואמין באותו יום את חשבון
חייהם. ובנשיקת אח ואחות הם מוציאים את נפשם.

• •

זהו תכנון המפורט של הרומאן הערבי הטפוסטי. מתוכו אפשר ללמוד הרבה
על מצבה של הספרות היפה הערבית ועל מה שהקוראים הערביים המשכילים מבקשים
ומוציאים בה.

יש גם ספורים ערביים ממ אחר, ועליהם—בפעם אחרת.

ירושלים, רוממה.